

EL PONT DE FUSTA I EL REFUGI DE GINESTAR (25-31 DE JULIOL DE 1938)

JOSEP MUNTÉ I MATEU

Graduat en Història per la Universitat Rovira i Virgili

[Data de lliurament i acceptació: juny de 2018]

PARAULES CLAU:

Guerra Civil, batalla de l'Ebre, patrimoni, pont de Ginestar, refugi

PALABRAS CLAVE:

Guerra Civil, batalla del Ebro, patrimonio, puente de Ginestar, refugio

KEY WORDS:

Civil War, Battle of the Ebro, heritage, Ginestar bridge, shelter

RESUM

L'objectiu d'aquest article és el de mostrar els fets esdevinguts al voltant d'un mitjà de pas de circumstàncies construït durant la batalla de l'Ebre, a la zona de Ginestar-Benissanet, tot analitzant llur repercussió en els moments inicials de l'ofensiva republicana; i, per altra banda, oferir la possibilitat de dignificar i museïtzar un element arquitectònic, un refugi, existent a aquest lloc íntimament vinculat a aquest episodi històric.

Per realitzar aquesta tasca, metodològicament, he seguit els passos següents: d'entrada, iniciar una cerca de fonts secundàries bibliogràfiques al voltant d'aquesta temàtica; seguidament, executar l'anàlisi de les fonts primàries documentals relacionades amb aquesta; i, finalment, tot enllaçat amb un estudi de treball de camp de la zona, fet que ha permès descobrir l'existència de l'esmentat refugi, entre altra informació.

Trobareu informació complementària d'aquesta temàtica a l'obra del mateix autor d'aquest article *La batalla dels ponts. L'altra batalla de l'Ebre*.

RESUMEN

El objetivo de este artículo es, por un lado, mostrar los hechos acontecidos alrededor de una vía de paso circunstancial construida durante la batalla del Ebro en la zona de Ginestar-Benissanet, mediante el análisis de su repercusión en los momentos iniciales de la ofensiva republicana; y, por otro lado, ofrecer la posibilidad de dignificar y musealizar un elemento arquitectónico, un refugio, existente en este lugar íntimamente vinculado a ese episodio histórico.

Para llevar a cabo esta tarea he seguido, desde el punto de vista metodológico, los siguientes pasos: de entrada, iniciar una búsqueda de fuentes secundarias bibliográficas alrededor de esta temática; seguidamente, ejecutar el análisis de las fuentes primarias documentales relacionadas con ella; y, finalmente, enlazarlo todo con un estudio de trabajo de campo de la zona, lo que ha permitido descubrir la existencia del mencionado refugio, entre otras informaciones.

Puede verse información complementaria sobre esta temática en la obra *La batalla dels ponts. L'altra batalla de l'Ebre*, del mismo autor del artículo.

ABSTRACT

The aim of this article is to demonstrate the events occurring concerning a temporary crossing built during the Battle of the Ebro in the area of Ginestar-Benissanet, analysing their repercussions on the initial minutes of the Republican offensive. It is also intended to offer the chance to refurbish and museumise an architectural element—a shelter—in the same place, closely linked to this historical episode.

To carry out this task, the following methodological steps have been followed: first, secondary bibliographical sources have been sought based on this theme; an analysis has then been made of the primary documentary sources related to it; and, finally, an associated field study of the area has been carried out, making it possible to discover the existence of the shelter, among other information.

You will find additional information on these subjects in the book by the author of this article: *La batalla dels ponts. L'altra batalla de l'Ebre* (The Battle of the Bridges. The Other Battle of the Ebro).

INTRODUCCIÓ

La causa de l'elecció d'aquest àmbit fruit d'aquest estudi ha sorgit de la inexistència de cap anàlisi anterior a aquesta

“L'ARTICLE ESTUDIA LA CONSTRUCCIÓ DEL PONT PER A CÀRREGUES PESADES DE FUSTA DE GINESTAR-BENISSANET EN ELS MOMENTS INICIALS DE LA BATALLA DE L'EBRE: UNA BREU APROXIMACIÓ A LA MANIOBRA DELS PONTONERS DE LA COMANDÀNCIA GENERAL D'ENGINYERS DE L'EXÈRCIT DE L'EBRE I A L'ANÀLISI D'UN VESTIGI PATRIMONIAL EXISTENT.”

temàtica. Com a apassionat estudiós dels fets històrics succeïts al voltant de les operacions militars de la batalla de l'Ebre, vaig copsar que les vicissituds bèl·liques succeïdes a l'entorn dels enginyers republicans, i llur tasca constructiva dels diversos elements de pas, en el conjunt d'aquesta batalla transcendental, restava orfe d'una anàlisi històrica mínimament rigorosa. És per això, doncs, que em semblava inversemblant que aquests fets restessin en el silenci, l'anonimat i l'oblit. Ha estat aquest intent de recuperació històrica el motiu que m'ha empès a realitzar aquest breu estudi monogràfic centrat en el pont de fusta per a càrregues pesades de Ginestar-Benissanet.

Referent a les hipòtesis que m'he formulat a l'hora de plantejar aquest treball històric són les següents: en primer lloc, cal saber si el lloc escollit, a la zona de Ginestar-Benissanet, per les autoritats de la Comandància General d'Enginyers de l'Exèrcit de l'Ebre, fou el més adient per a bastir-hi el pont de fusta.

En segon terme, em pregunto si l'actuació de les forces de pontoners fou encertada a l'hora de facilitar el pas al material pesat durant les primeres jornades de l'ofensiva republicana.

Finalment, un tercer factor d'hipòtesi és el fet de saber si l'acció dels elements de destrucció de les forces franquistes, els bombardeigs aeris i l'ús de les riuades provocades per l'obertura de les rescloses dels embassaments pirinencs, van assolir la detenció de l'ofensiva republicana.

Pel que fa a l'estructura del text, aquest disposarà en primer terme d'un àmbit introductori que ens conduirà a la situació militar a l'estiu de 1938 i, alhora, ens mostrarà la casuística que va motivar la planificació i execució de l'ofensiva republicana al front de l'Ebre. Seguidament, es realitzarà una descripció de les ribes on es va construir el pont fruit de l'estudi, també es ressenyarà breument tant les forces encarregades d'aquesta construcció, com també les característiques tècniques constructives d'aquest element pesat de pas.

Quant a la temàtica central del treball, per una banda s'analitzaran els fets històrics esdevinguts al voltant del pont pesat de fusta de Ginestar-Benissanet durant la primera fase dels combats de la batalla de l'Ebre, tot coincidint amb l'episodi ofensiu republicà del 25 al 31 de juliol de 1938, mentre que per una altra banda es mostrarà el refugi actualment existent i la meua iniciativa per dignificar-lo i inserir-lo adequadament en el lloc que li correspon en l'àmbit del patrimoni històric de les nostres terres.

Finalment, l'estudi es clourà amb l'anàlisi corresponent en els apartats de resultats i discussions, es presentaran les conclusions i es complimentaran les seccions de la bibliografia i les fonts documentals emprades.

EL PONT PER A CÀRREGUES PESADES DE FUSTA DE GINESTAR-BENISSANET (25-31 DE JULIOL DE 1938)

Contextualització cronològica: el front de l'Ebre el 1938 i la necessitat imperiosa del desenvolupament de l'ofensiva de l'Ebre

Durant el mes de juliol de 1938, el curs del conflicte bèl·lic de la Guerra Civil espanyola era força advers als interessos de la Segona República espanyola.

La pèrdua de la iniciativa estratègica fou un fet consumat arran de l'ocupació per part de les forces franquistes de la franja cantàbrica; així doncs, la desaparició de l'anomenat front del Nord, l'octubre de 1937, deixava en mans del general Franco el domini del transcurs militar de la guerra.

Les forces franquistes, un cop reorganitzades, es van concentrar amb la intenció d'actuar al front del Centre, amb la missió de realitzar una nova ofensiva al sector de Guadalajara que provoqués l'ensulada del front i la posterior ocupació de Madrid.

L'Estat Major Central de l'Exèrcit de la República espanyola, dirigit pel general Vicente Rojo Lluch, va planificar una acció ofensiva al front de l'Aragó. L'atac es va produir al sector de Terol amb la finalitat d'ocupar aquesta ciutat, tot impossibilitant alhora la prevista escomesa enemiga sobre Madrid.

El 15 de desembre de 1937, enmig de la neu i d'un clima extremadament gèlid, l'Exèrcit de la República iniciava l'ofensiva sobre Terol, tot obligant l'alt comandament del general Franco a intervenir en el nou escenari bèl·lic. Així mateix, impedia l'execució de l'operació ofensiva en el front madrileny.

Un cop ocupada la ciutat, els combats van degenerar envers una fortíssima lluita de desgast. La batalla de Terol va finalitzar el febrer de 1938 amb la recuperació de la ciutat per les forces franquistes i la derrota de l'Exèrcit republicà.

L'Estat Major del general Franco, "Términus", va recuperar la iniciativa i planificà un nou cop ofensiu contra l'Exèrcit de la República.

El 9 de març de 1938, l'Exèrcit del Nord franquista, a les ordres del general Fidel Dávila Arrondo, llençava un nou atac al front de l'Aragó, al sud del riu Ebre.

Les forces republicanes, delmades i no recuperades dels anteriors combats de Terol, no aguantaren l'escomesa. Començaren a cedir terreny, primer d'una manera lenta, i de seguida la defensa es va convertir en una retirada desordenada.

El dia 22 de març, l'atac franquista s'ampliava al nord del riu Ebre i el front aragonès s'enfonsava totalment; les forces republicanes iniciaren un replegament sense precedents.

Les forces franquistes, tot utilitzant una àgil i resolutiva tàctica ofensiva, precursora de la famosa guerra llampec o *blitzkrieg* (la maniobra emprada per l'exèrcit alemany durant els primers anys de la Segona Guerra Mundial), avançaven inexorablement envers Catalunya i la mar Mediterrània.

L'abril de 1938, les unitats militars del general Franco penetraven a Catalunya, i ocuparen el dia 2 la localitat de Gandesa, el 3 Móra d'Ebre i el dia 4 la ciutat de Lleida, després de vèncer una obstinada resistència, amb la qual cosa arribaren a les ribes dels rius Segre i Ebre.

L'avenç franquista continuava imparable, i les seves forces prosseguiren en direcció a la Mediterrània. Després d'abatre una forta defensa al massís muntanyós del Maestrat i superar la fèrria resistència del congost de Xerta-Paüls, el 15 d'abril de 1938, les unitats franquistes de la 4a divisió de Navarra, comandades pel general Camilo Alonso Vega, ocupaven la vila de Vinaròs i arribaren a la mar Mediterrània, tot escindint la zona controlada pel govern de la Segona República en dues grans parts: Catalunya i la zona centre i resta del llevant peninsular amb les importants ciutats de València i Madrid (Martínez, 1975: 39-68, 88-125, 153-159, 172-173).

S'iniciava una nova fase bèl·lica. La República espanyola a partir de llavors hauria de fer front a una lluita en dos fronts comunicats físicament, amb la gran dificultat militar i logística que aquest fet suposava.

Un cop volats els ponts sobre els rius Ebre i Segre, les malmeses i desorganitzades forces republicanes establertes al front català procedien a fortificar les seves ribes. Tot esperant que les àmplies lleres fluvials impedisin un assalt general que es preveia immediat.

La guerra, iniciada en aquell llunyà juliol de 1936, semblava que arribava a la seva fi, tot presagiant una imminent victòria dels exèrcits del general Franco.

Afortunadament per a les forces republicanes establertes a Catalunya, l'avenç franquista es paralizà i gaudiren d'un respir inesperat. El mes de març de 1938, l'Alemanya nacionalsocialista d'Adolf Hitler havia iniciat l'*Anschluss* o l'annexió d'Àustria al Tercer Reich. Davant d'aquesta conjuntura política internacional, el cos diplomàtic del govern de Burgos franquista, temorós d'una possible ingerència militar de la veïna França en el conflicte espanyol, va desaconsellar a l'Estat Major del general Franco de prosseguir el seu avenç a Catalunya (Salas, 1997: 44).

El general Franco va ordenar la continuació de la maniobra ofensiva envers el llevant peninsular amb la missió de conquerir la ciutat de València i alhora de retruc ocupar Madrid. Aquest inesperat gir de la situació bèl·lica fou ràpidament aprofitat per l'Estat Major Central de l'Exèrcit de la República, que va organitzar les seves forces mitjançant la creació de dues grans unitats. La zona del llevant i el centre republicà restaren a les ordres del GEREC ("Grupo de Ejércitos de la Región Central"), dirigit pel general José Miaja Menant. Les forces republicanes ubicades a Catalunya formaren part del GERO ("Grupo de Ejércitos de la Región Oriental"), a les ordres del també general Juan Hernández Saravia.

Mentre les forces franquistes iniciaven la seva ofensiva per terres de la província de Castelló, les unitats republicanes del GERO emprenien les tasques de reorganització.

Les autoritats republicanes, el mes de maig de 1938, van mobilitzar noves lleves de combatents: 1923, 1924, 1925, 1926, 1940 i 1941 (Martínez, 1978: 44-47).

Una efímera obertura de la frontera francesa, del 17 de març al 13 de juny de 1938, va possibilitar la recepció d'abundant armament i material de guerra.

Aquestes dues mesures van permetre que a finals de maig de 1938 la reorganització de les forces republicanes establertes a Catalunya es trobessin en una avançada fase d'organització.

El cap de l'Estat Major Central, el general Vicente Rojo, va planificar una nova operació ofensiva que es dugué a terme al front de l'est català.

Els objectius d'aquesta nova maniobra eren els de paraitzar l'avenç franquista sobre Castelló, recuperar les vitals centrals elèctriques pirinenques i rebutjar les forces adversàries a la riba oposada dels rius Noguera Pallaresa i Segre, tot eliminant els molests i amenaçadors caps de pont franquistes de Tremp, la Baronia, Balaguer i Seròs.

L'escomesa fou encarregada a les forces republicanes de l'Exèrcit de l'Est, comandades pel coronel Juan Perea Capulino.

Els combats es van iniciar el 22 de maig de 1938, i després de fortíssims i sagnats assalts amb l'ocupació de diverses posicions al sector de Sort (Pedres d'Auló), de Tremp i de minsos avenços al cap de pont de Balaguer, l'ofensiva es va paraitzar el dia 30. L'atac havia fracassat i els objectius anteriorment fixats no es van acomplir (Martínez, 1978: 28-44).

L'exèrcit franquista, lentament però ininterrompudament, avançava sobre el llevant valencià. La nit del 14 de juny ocupava Castelló de la Plana i prosseguia amb les seves forces en direcció a València.

Els mesos de juny i juliol de 1938, les unitats republicanes situades a Catalunya continuaven el seu procés de reorganització.

L'Estat Major Central de l'Exèrcit de la República, enfront de les crides angoixoses de les autoritats militars encarregades de la defensa de València, va concebre un audaç acció ofensiva que es va realitzar al front de l'Ebre. Mitjançant un atac nocturn per sorpresa, s'actuà amb la intenció de forçar el riu i penetrar en el dispositiu enemic, tot creant un cap de pont sobre la localitat de Gandesa que amenacés la rereguarda de les forces enemigues que operaven al front valencià.

L'operació havia de comptar amb dues accions: un atac principal s'executà en l'ampli arc fluvial situat entre les localitats de Riba-roja d'Ebre i Xerta i dues accions de diversió realitzades al nord (Mequinensa-Faió) i al sud (Amposta) de l'escomesa principal, efectuades amb la missió de retenir les forces de reserva enemigues, tot confonent l'Estat Major enemic sobre la verdadera direcció dels eixos de penetració propis.

Els objectius d'aquesta gran operació eren força ambiciosos:

- Paraitzar l'avenç contra València que es trobava al límit de les seves capacitats defensives.
- Recuperar la iniciativa estratègica del curs de la guerra.
- Guanyar temps, tot esperant que la situació internacional esdevingués insostenible. S'esperava que l'expansionisme nacionalsocialista provoqués una confrontació amb la inevitable internacionalització del conflicte.
- Recuperar la moral de la població i la rereguarda, sotmesa a constants bombardeigs aeris i enormement desmoralitzada a causa de les constants derrotes de l'Exèrcit republicà (Sánchez; Clua, 2005: 9-16).

“EL LLOC EXACTE ON LES FORCES D'ENGINYERS DE L'EXÈRCIT DE L'EBRE VAN BASTIR EL PONT PER A CÀRREGUES PESADES DE FUSTA AL SECTOR DE GINESTAR-BENISSANET FOU L'ANTIC PAS DE LA BARCA QUE UNIA LES DUES POBLACIONS, AVUI EN DIA EN DESÚS. AQUEST ANTIC PAS DE LA BARCA ES TROBA A CAVALL DELS TERMES MUNICIPALS DE GINESTAR I BENISSANET, AL NORD DE LA PRIMERA VILA I AL SUD DE LA SEGONA. ENMIG DE TERRES DE CONREU AGRÍCOLA DE VINYES I FRUITERS.”

Descripció de l'escenari dels fets: l'antic pas de barca de Ginestar-Benissanet

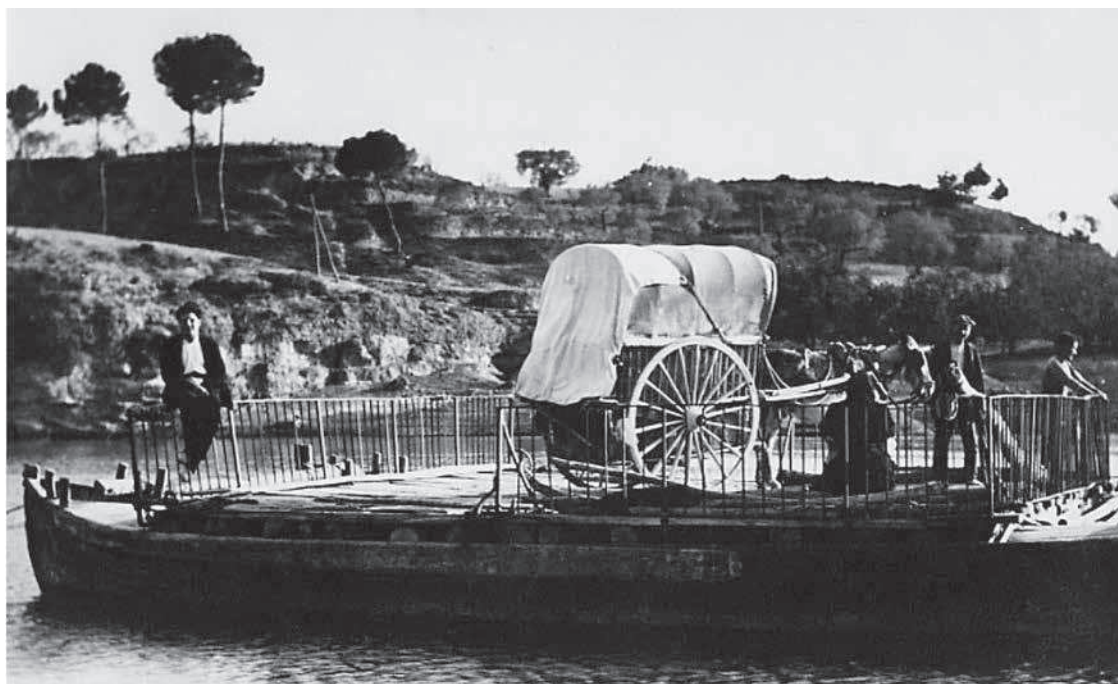
El lloc exacte on les forces d'Enginyers de l'Exèrcit de l'Ebre van bastir el pont per a càrregues pesades de fusta al sector de Ginestar-Benissanet fou l'antic pas de la barca que unia les dues poblacions, avui en dia en desús.

Aquest antic pas de la barca es troba a cavall dels termes municipals de Ginestar i Benissanet, al nord de la primera vila i al sud de la segona. Enmig de terres de conreu agrícola de vinyes i fruiters.

La riba dreta o de Ginestar presenta un terreny més accidentat, tot sent la zona dominada per un petit promontori i disposant d'uns abrics naturals on s'ubicaren els refugis i instal·lacions de defensa aèria dels pontoners republicans. En canvi, la riba esquerra de Benissanet posseeix una morfologia molt suau, una plana oberta, envoltada de fruiters.

Finalment, els accessos a la riba s'esdevenen mitjançant un camí, apte per a la circulació actual de vehicles. El lloc a Ginestar resta abandonat, erm cobert d'una abundant massa vegetal de bosc de ribera. Mentre, l'accés a la vora del riu de Benissanet presenta les condicions d'una platja fluvial, també afectada en menys mesura per la vegetació riberenca que ha esdevingut característica del paisatge ebrenc en les darreres dècades.

Fou, doncs, en aquest indret on els pontoners republicans van bastir el mitjà de pas pesat i on es van produir incessants bombardeigs per aconseguir llur destrucció i impossibilitar les seves reconstruccions constants.

Pas de barca Benissanet-Ginestar a principis del segle *xx*; en aquest punt es va construir el pont de fusta per a càrregues pesades durant la batalla de l'Ebre (col·lecció particular).

J. Munté

Vista de la riba de Benissanet al punt de l'Ebre on es va bastir el pont de fusta (col·lecció particular).

Vista de la riba de Ginestar al punt del riu on s'hi construí el pont de fusta (col·lecció particular).

Els constructors del pont i característiques tècniques d'aquest element de pas

La unitat encarregada de la construcció dels mitjans de pas pesats durant la batalla de l'Ebre fou el Batallón de Puentes Pesados Número 3. Força organitzada durant els mesos de març a maig de 1938. El seu comandant en cap era el major procedent de milícies del servei d'enginyers Julián Diamante Cabrera, auxiliat pel seu tinent adjunt Antonio Martínez Durante i pel capità professional Francisco Cobertera Ribaraygua.

El comissari polític del batalló era Antonio Solans Berenguer, amb el comissari adjunt Eugeni Bonet.

Concretament, però, la tasca de muntatge i construcció del pont per a càrregues pesades de fusta del sector de Ginestar-Benissanet fou encomanada a la Tercera Companyia del Batalló de Ponts Pesats. Aquesta companyia estava dirigida pel capità d'enginyers i adjunt al comandament del batalló Francisco Cobertera Ribaraygua, amb el suport del tinent Alcalde (Munté, 2015: 64-69).

L'element de pas pesat muntat sobre l'Ebre en el sector analitzat rebé la nomenclatura de "Puente para cargas pesadas de madera de 12 toneladas". Es tractava d'un pont de disseny arcaic que ja s'utilitzava des dels temps pretèrits de les campanyes napoleòniques. D'estructura de fusta, es construïa mitjançant taulons de 20 cm d'alçària per 7 cm d'amplària. Estava constituït per portals rígids, format per uns peus drets o puntals, tres taulons units per uns estreps: dues platines de ferro fixades amb barnilles o verguerons roscats, i femelles. Aquests puntals es col·locaven sobre unes sabates de fusta, que garantien una millor estabilitat del conjunt de l'obra, tot disposant d'una resistència de pes màxima de 12 tones (Diamante, 2007: 161-162).

Les vicissituds de la construcció i reconstruccions del pont per a càrregues pesades de fusta de Ginestar-Benissanet durant set dies cabdals: 25-31 de juliol de 1938

JORNADA DEL DILLUNS 25 DE JULIOL DE 1938

Amb les primeres hores de l'alba del 25 de juliol de 1938, les forces d'enginyers del Tercer Batalló de Ponts Pesats van iniciar les tasques de construcció del pont per a càrregues pesades de fusta, sota el constant vol de les formacions de bombardeig de l'aviació franquista; així doncs, l'Exèrcit de l'Aire franquista, alertat per les crides angoixades de les unitats del Cos d'Exèrcit del Marroc, es va enlairar dels seus aeròdroms rumb al nou escenari de combat, el cel de l'Ebre.

El general Franco, sorprès per l'èxit de l'ofensiva republicana, va encomanar a la seva força aèria la missió de destruir els precaris mitjans de pas republicans situats sobre la llera de l'Ebre. L'aviació nacional, lliure d'oposició a l'aire, atès que la minsa força aèria republicana lluitava al front de València, va fer la seva aparició durant les primeres hores del matí i bombardejà massivament la vall de l'Ebre.

El cap de l'Exèrcit de l'Aire franquista, el general Alfredo Kindelán Duany, afirmava: "Les forces aèries van poder actuar des del primer moment amb intensitat" (Martínez, 1978: 130).

El cap del V Cos d'Exèrcit, el tinent coronel Enrique Líster Forján, també ens recorda les conseqüències de l'acció destructora de l'aviació adversària: "Des de la matinada del

dia 25 l'aviació enemiga estava permanentment a l'aire, actuant principalment sobre els passos del riu, les seves ribes i els pobles i carreteres dels voltants de l'Ebre per a dificultar el moviment de les nostres forces i serveis" (Líster, 1966: 208).

L'única força que podia contrarestar l'allau aeri franquista fou la resposta de les unitats de l'artilleria antiaèria, la DECA ("Defensa Especial Contra Aeronaves") republicana. L'acció de les 27 peces de mitjà i gran calibre, Bofors de 40 mm i Putilov de 76, 2 mm, van obligar les formacions de bombarders enemigues a actuar des d'una alçària establerta entre els 3.000 i els 6.000 metres, tot dificultant els bombardeigs i restant-ne eficàcia i precisió.

L'aleshores tinent Antonio Vera Deleito, cap de la bateria 72, integrada en el 5è Grup de Maniobra, de l'Agrupació de Maniobra núm. 1, de la Brigada de Maniobra de la DECA, unitat dotada de 3 canons Bofors de 40 mm i emplaçada al sector de Flix, ens relata les característiques de l'acció: "Els dies 25, 26 i 27 es van realitzar contínues barreres de foc per a mantenir els avions de bombardeig enemics a una alçària superior als 4.000 metres, on els seus blancs no podessin ser precisos; això suposava un malbaratament de munició, ja que els atacs eren continus, duts a terme per diverses formacions d'avions que atacaven els objectius des de totes direccions. Els avions més agressius i ràpids foren els Heinkel 111, que volaven en esquadretes de 12 i 24 aparells" (Vera, 2000: 133-134).

Una altra amenaça que van haver d'afrontar les forces d'enginyers republicanes en llur tasca constructiva dels elements de pas fou l'ús de l'anomenada *artilleria hidràulica*. L'Estat Major Central i l'alt comandament de l'Exèrcit de l'Ebre havien previst la possibilitat que les forces franquistes poguessin utilitzar el cabal hídric acumulat als embassaments de la capçalera pirinenca, amb l'objectiu d'iniciar un període de crescuda de les aigües que impedís la construcció dels ponts i dificultés la comunicació entre ambdues ribes.

Fou a les 11.15 hores d'aquest dia 25 quan el general Juan Vigón Suerodíaz, cap de l'Estat Major del quarter general de Franco, va ordenar l'obertura de les comportes de l'embassament de Barasona. A les 16.55 hores, l'Exèrcit del Nord, "Escala", comunicava que s'havien donat les instruccions per obrir aquest embassament, on s'hi havia desplaçat un enginyer, tot preveient que l'obertura es realitzés a les 17.00 hores. A les 20.50 hores, el comandant principal d'enginyers comunicava que les comportes de l'embassament de Barasona s'havien obert a les 20.00 hores.

Aquesta primera riuada afectà greument els mitjans de pas republicans establerts sobre l'Ebre a partir del migdia del 26 de juliol (Martínez, 1978: 351, 360 i 363).

Malgrat tots aquests impediments duts a terme per l'adversari, els pontoners de la Tercera Companyia del Batalló de Ponts Pesats número 3 varen iniciar les tasques constructives del pont per a càrregues pesades de fusta de Ginestar-Benissanet, tot mesurant els perfils de profunditat de la llera del riu i condicionant els accessos de totes dues ribes.

A la tarda s'havien construït 7 trams del pont i es comptava amb la previsió de poder acabar-lo en les hores nocturnes (Henríquez, 1944: 89).

JORNADA DEL DIMARTS 26 DE JULIOL DE 1938

Al llarg de les hores diürnes d'aquest jorn, l'aviació franquista va prosseguir els incessants atacs aeris iniciats durant l'anterior jornada. Els seus efectes foren encara més devastadors que el dia anterior, ja que a diferència del dia 25, en què les formacions aèries van actuar amb una certa improvisació, el dia 26 ja disposaven d'uns objectius prèviament fixats.

L'acció combinada de les tres forces aèries que componien l'Exèrcit de l'Aire franquista fou realment colpidora.

La Brigada Aèria Hispana va realitzar les missions següents: en un primer servei, dues esquadres de Savoia-Marchetti SM-79 van atacar les passeres situades a la zona d'Ascó i de Flix sense aconseguir produir cap impacte.

En un segon servei, una esquadra va bombardejar els ponts situats al sud de Móra la Nova (es tracta dels ponts de Ginestar), sense poder tocar-los.

Mentre, una altra esquadra va atacar altre cop els mateixos objectius, tot aconseguint impactar un pont, a més van actuar contra concentracions de forces republicanes a Riba-roja d'Ebre (Comunicat d'operacions de l'Estat Major de l'Aire franquista. Número 169. Corresponent a la jornada del 26 de juliol de 1938. Archivo Histórico del Ejército del Aire).

Les unitats de la Legió Còndor es van mostrar especialment actives.

El grup de bombardeig Kampfgruppe, K-88, dotat de bombarders bimotors Heinkel He-111 van actuar massivament sobre les lleres del gran riu ibèric. En un primer servei, 30 bombarders van atacar els ponts situats entre les localitats de Benifallet i Móra la Nova, tot actuant des d'una alçària de 3.500 metres i llançant 37.500 kg de bombes.

En un segon servei, 27 aparells van bombardejar els ponts i les passeres situats entre Ginestar i Miravet, així com també les proximitats de Rasquera, tot volant des de 3.800 metres i utilitzant 33.750 kg de bombes, i enregistrant un blanc a prop del pont de Ginestar.

Els aparells bimotors Dornier Do-17 del grup de reconeixement i bombardeig A-88 també van sobrevolar els ponts sobre l'Ebre.

En un primer servei, 8 aparells des de 3.500 metres van atacar els mitjans de pas al llarg del riu entre Riba-roja d'Ebre i Benifallet, tot llançant 3.000 kg de bombes.

En un segon servei, també amb 8 aparells es va actuar altre cop sobre els mateixos objectius, tot llançant 4.000 kg de bombes des d'una alçària de 3.900 metres.

En un tercer servei, 8 aparells van bombardejar els mitjans de pas establerts al sector de Miravet-Benissanet-Ginestar, des d'una alçària de 3.000 metres, tot llançant 4.000 kg d'explosius.

Finalment, una patrulla de 3 Junkers Ju-87 "Stuka" van atacar el pont de Ginestar (Comunicat de la Legió Còndor, número 180. Corresponent a la jornada del 26 de juliol de 1938. Archivo Histórico del Ejército del Aire).

Durant la jornada d'aquest dia 26 de juliol de 1938 va ser quan les forces d'enginyers de l'Exèrcit de l'Ebre van patir els estralls de la primera crescuda d'aigües del riu, provocada per l'alt comandament franquista en alliberar les comportes de l'embassament de Barasona, situat a la conca del riu Éssera al Pirineu aragonès.

J. Munté

El nivell hídric del riu Ebre va augmentar considerablement. Les seves aigües es van elevar d'1,5 a 2 metres sobre el nivell normal, tot arribant a un cabal de fins 600 m³/s i incrementant la velocitat del corrent de 1,5 m/s a 3,5 i 4 m/s.

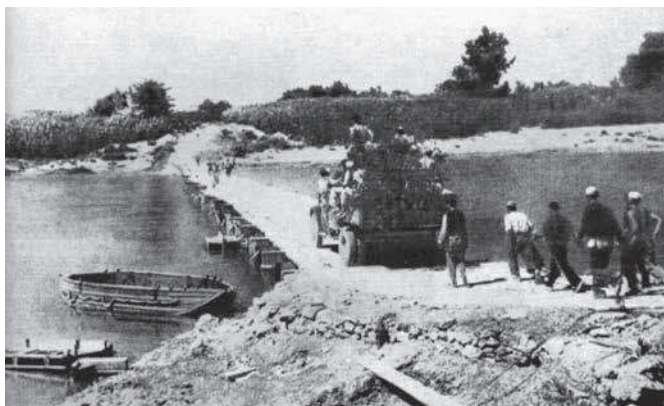
La força de les aigües va inundar els taulons dels ponts, tot produint la seva flotació i el seu posterior arrossegament i destrucció.

Tanmateix, a l'obra destructora perpetrada per les forces franquistes, els homes de la Tercera Companyia del Batalló de Ponts Pesats, a les ordres del capità Francisco Cobertera i el tinent Alcalde, van concloure la construcció del pont de Ginestar a les 12.00 hores d'aquest dia 26. Permetent el pas de 28 blindats, 6 tancs, artilleria sobre camions, un gran nombre de vehicles amb municions i queviures, animals de càrrega i ambulàncies.

Després d'haver patit constants bombardeigs, el pont fou impactat a les 14.00 hores i les bombes en van destruir diversos trams. Posteriorment, la crescuda de les aigües va provocar la seva total destrucció a les 15.00 hores (Mateo, 1986: 323).

Els homes de la Tercera Companyia del Batalló de Ponts Pesats número 3 celebren la construcció del pont de fusta de Ginestar-Benissanet a les 12 hores del 26 de juliol de 1938; al fons s'observa el tossal del Castellet de Banyoles (Ejército del Ebro. Extraordinario de Operaciones).

Pas dels primers camions pel pont per a càrregues pesades de fusta de Ginestar-Benissanet. Migdia del 26 de juliol de 1938 (Acero. 5º Cuerpo de Ejército).

El pont de fusta i el refugi de Ginestar (25-31 de juliol de 1938)

Seqüència de dues fotografies del bombardeig del pont de fusta de Ginestar-Benissanet perpetrat per l'Aviació Legionària italiana a les 14.15 hores del 26 de juliol de 1938. Atac que va impactar el pont destruint-ne diversos trams (Arxiu fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya).

JORNADA DEL DIMECRES 27 DE JULIOL DE 1938

Els bombardeigs de l'aviació franquista foren igual que els de les dues jornades anteriors, summament actius i repetitius.

Els atacs es van desencadenar sobre els mitjans de pas i com a fet innovador contra les bateries antiaèries de la DECA.

La Legió Còndor va actuar massivament sobre la vall de l'Ebre. En el quart servei de la seva força de bombardeig, el Kampfgruppe K-88, nou aparells Heinkel He-111 van batre des de 3.300 metres les carreteres de la zona de Flix i Móra la Nova. Hi utilitzaren 11.250 kg de bombes i tocaren la bateria antiaèria situada al sud-oest de Ginestar. Mentre, en el cinquè servei, 12 bombarders Heinkel He-111 van atacar concentracions de forces republicanes sobre la carretera de Gandesa - el Pinell i al nord de Ginestar i impactaren de nou sobre la bateria antiaèria situada a les proximitats d'aquesta localitat riberenca.

D'altra banda, la unitat de reconeixement i bombardeig A-88, en el seu tercer servei, amb nou aparells Dornier Do-17 van bombardejar des de 3.600 metres d'alçària les carreteres i els pobles del Pinell de Brai, Rasquera i Ginestar. Hi llançaren 4.000 kg de bombes (Comunicat d'operacions de la Legió Còndor, número 178. Corresponent a la jornada del 27 de juliol de 1938. Archivo Histórico del Ejército del Aire).

La bateria víctima de les agressions aèries franquistes al sector del sud-oest de Ginestar fou la número 13, enquadrada al Grup de Maniobra número 1, pertanyent a l'Agrupació de Maniobra número 3. Dotada amb tres canons d'alçària Putilov R-1 model 1931 de 76,2 mm. Malgrat ser constantment hostilitzades, les unitats antiaèries de la Brigada de Maniobra no van emmudir el seu foc, sinó que el van mantenir. Així, acompliren la seva missió d'impedir la destrucció dels mitjans de pas (Vera, 2000: 141-143).

Tot i no disposar de notícies en aquesta jornada referents a l'estat dels treballs dels pontoners al pont pesat de fusta de Ginestar-Benissanet, és lògic que una vegada recuperats els paràmetres de normalitat dels règims hídrics de l'Ebre es reprenguessin les tasques de reconstrucció d'aquest element de pas.

JORNADA DEL DIJOUS 28 DE JULIOL DE 1938

La tònica d'aquestes primeres hores de la jornada vingué donada per una recuperació dels paràmetres normals del règim de les aigües i del corrent del riu Ebre.

Els efectes de la primera crescuda del riu van remetre totalment a les 02.00 hores d'aquest dia, tot permetent a les forces d'enginyers de l'Exèrcit de l'Ebre continuar la seva labor constructiva (Tagüeña, 1973: 217).

Malgrat que no disposem de cap referència al voltant d'aquest mitjà de pas. Tot indica, però, que els homes de la Tercera Companyia del capità Francisco Cobertera i del tinent Alcalde del Batalló de Ponts Pesats núm. 3 treballaven per reconstruir aquest mitjà de pas destruït al migdia del 26 de juliol de 1938. Sempre sota la pressió continuada de les formacions de bombardeig franquistes.

La Legió Còndor també va actuar aquell matí: en un primer servei el grup de bombardeig K-88 amb un total de 30 aparells Heinkel He-111 va atacar els passos sobre l'Ebre situats entre Ascó i Miravet, des d'una alçària de 4.500 metres, tot utilitzant 37.500 kg de bombes. Hi aconseguiren blancs sobre els passos d'Ascó i un blanc complet sobre els passos de Ginestar.

El grup de reconeixement i bombardeig A-88 també va actuar aquell matí sobre els objectius de la vall de l'Ebre.

En un primer servei, 8 aparells Dornier Do-17 van atacar els passos, les carreteres i concentracions al sector de Miravet-Ginestar, tot actuant des de 4.000 metres d'alçària i llançant 4.000 kg de bombes. Hi aconseguiren blancs a Ginestar i Miravet.

En un segon servei, efectuat també per 8 avions Dornier Do-17, van bombardejar la carretera de Móra d'Ebre - Móra la Nova i les carreteres que condueixen a aquesta via des d'una alçària de 4.000 metres i descarregant 4.000 kg de bombes (Comunicat d'operacions de la Legió Còndor, número 177. Corresponent a la jornada del 28 de juliol de 1938. Archivo Histórico del Ejército del Aire).

A la tarda d'aquest dia 28 de juliol de 1938, van prosseguir els atacs i les incursions sobre la vall de l'Ebre. Els objectius a batre continuaven sent els mitjans de pas establerts al llarg del riu, les carreteres i el trànsit proper a les zones de pas. A més, tot continuant la tònica de la jornada anterior, la Legió Còndor incidí en les accions contra les bateries antiaèries de la DECA.

A la tarda, la Legió Còndor, molt activa, va desencadenar una sèrie d'atacs als mitjans de pas i sobre les bateries antiaèries republicanes; així s'hi refereix el comunicat que notifica les actuacions de la tarda de la jornada. Diu textualment: "Servicio de bombardeo esta tarde sobre las baterias de Vinebre y Ginestar con buen resultado."

El grup de bombardeig Kampfgruppe K-88, en el segon servei, amb 30 aparells Heinkel He-111, va actuar contra les bateries antiaèries i els ponts de Vinebre i Ginestar, des d'una alçària de 4.200 metres, tot descarregant 37.500 kg de bombes i aconseguint un blanc al pont i a la bateria de Ginestar. S'hi observaren explosions i també un blanc a la bateria antiaèria de Vinebre.

Mentre, el grup de reconeixement i bombardeig A-88, en el tercer servei i amb una força de 8 aparells Dornier Do-17, bombardejaven concentracions enemigues a Ascó, Vinebre i la Torre de l'Espanyol, així com també la bateria antiaèria pròxima a Vinebre. (Comunicat d'operacions de la Legió Còndor, número 177. Corresponent a la jornada del 28 de juliol de 1938. Archivo Histórico del Ejército del Aire).

Les dues bateries antiaèries agredides des de l'aire foren les mateixes que les del dia anterior:

– A la zona de Vinebre, al tossal de les Canta-ranes, la bateria número 16. Adscrita al Grup de Maniobra número 3. Agrupació de Maniobra número 1.

– A la zona de Ginestar, la bateria número 13. Pertanyent al Grup de Maniobra número 1 de l'Agrupació de Maniobra número 3 (Vera, 2000: 139, 142 -143).

JORNADA DEL DIVENDRES 29 DE JULIOL DE 1938

En aquesta jornada, els homes de la Tercera Companyia del Batalló de Ponts Pesats núm. 3, a les ordres del capità Francisco Cobertera i el tinent Alcalde, van prosseguir les tasques de reconstrucció d'aquest pesat element de pas, que va quedar completament construït i en disposició de permetre el pas als vehicles, tot i ser contínuament bombardejat pels aparells de l'aviació franquista.

Les diverses unitats de l'aviació franquista, tot seguint la pauta de les jornades anteriors, continuaren mostrant-se especialment actives contra els mitjans de pas oberts pels enginyers de l'Exèrcit de l'Ebre.

En un segon servei, del Grup de Bombardeig K-88 actuava amb 30 bombarders He-111, des d'una alçària de 4.200 metres i descarregant altre cop 37.500 kg de bombes sobre els ponts i les carreteres situades entre Flix i Ginestar. Mentre, el Grup de Reconeixement i Bombardeig A-88, en el tercer i darrer servei, amb 9 aparells Dornier Do-17 va bombardejar els passos de l'Ebre propers a la localitat de Benissanet, tot actuant des de 3.500 metres i llançant 4.500 kg de bombes. Finalment, la unitat experimental de bombardeig en picat també va actuar sobre els ponts republicans.

Una patrulla de 3 avions Junkers Ju-87 "Stuka" van efectuar tres serveis contra concentracions al Pinell de Brai i sobre el pont a prop de Ginestar, tot utilitzant 3.000 kg de bombes i aconseguint blancs al costat est i oest de l'Ebre, a tocar del pont de fusta de Ginestar (Comunicat d'operacions de la Legió Còndor, número 176. Corresponent a la jornada del 29 de juliol de 1938. Archivo Histórico del Ejército del Aire).

JORNADA DEL DISSABTE 30 DE JULIOL DE 1938

En el transcurs d'aquesta jornada del dissabte 30 de juliol de 1938, el pont de fusta de Ginestar continuava possibilitant el trànsit dels elements pesats de combat del V Cos d'Exèrcit (Henríquez, 1944: 201).

Aquest pont també va ser víctima dels atacs aeris franquistes que es van desencadenar al llarg de tota la jornada.

En el segon servei executat pel Grup de Bombardeig de la Legió Còndor, el K-88, una força de 9 aparells Heinkel He-111 va atacar els ponts situats entre Móra d'Ebre i Miravet, tot operant a una alçària de 4.100 metres i emprant 11.250 kg de bombes. Hi aconseguiren de tocar el pont de fusta de Ginestar.

En un nou atac, aquest perpetrat per la unitat de reconeixement i bombardeig de la Còndor, l'A-88, durant el primer servei del dia contra els passos situats al llarg del riu, va actuar des de 4.000 metres i llançant 3.000 kg de bombes. Aconseguiren impactar de nou aquest pont (Comunicat d'operacions de la Legió Còndor, número 173. Corresponent a la jornada del 30 de juliol de 1938. Archivo Histórico del Ejército del Aire).

JORNADA DEL DIUMENGE 31 DE JULIOL DE 1938

El pont de Ginestar fou reconstruït per les unitats d'enginyers republicanes, amb la qual cosa es donà pas a material rodat divers.

En aquesta jornada fou novament atacat pel Grup de Bombardeig de la Legió Còndor.

En el segon servei d'aquesta força, un conjunt de 21 aparells Heinkel He-111 van bombardejar concentracions republicanes al llarg de les carreteres del Pinell - Ginestar - Rasquera i el pont de Ginestar, tot actuant des de 3.900 metres i llançant 26.250 kg de bombes. Aconseguiren impactar-lo de nou (Comunicat d'operacions de la Legió Còndor, número 172. Corresponent a la jornada del 31 de juliol de 1938. Archivo Histórico del Ejército del Aire, AHEA).

El pont de fusta i el refugi de Ginestar (25-31 de juliol de 1938)

Bombardeig de la Legió Còndor la jornada del 29 de juliol de 1938 sobre el reconstruït pont per a càrregues pesades de fusta de Ginestar-Benissanet. Missió de guerra aèria realitzada des de 4.000 metres d'alçària (Archivo General Militar de Ávila).

EL REFUGI DE GINESTAR. BREU RESSENYA D'UN ELEMENT PATRIMONIAL VINCULAT A LA MANIOBRA DELS PONTONERS REPUBLICANS EN EL TRANSCURS DE LA BATALLA DE L'EBRE

Aquest refugi es troba situat a la riba esquerra del riu Ebre, en terme municipal de Ginestar, a tocar del vell pas de barca que unia aquesta població amb la veïna de Benissanet, en el lloc on es va muntar el pont per a càrregues pesades de fusta, subjecte d'aquest mateix estudi.

Aquest element arquitectònic es troba excavat davall del talús fluvial, en un terreny erm, i presenta unes característiques constructives que el converteixen en una construcció singular.

Enfront de les possibles previsions que alertaven les autoritats militars republicanes que l'enemic utilitzaria sistemàticament la seva potent força aèria contra els mitjans de pas, es van prendre les mesures oportunes per protegir les unitats d'enginyers i pontoners de l'allau d'explosius i metralla de que en serien víctimes. D'aquesta manera, l'excavació del refugi fou reforçada mitjançant la construcció d'una entrada i una volta interna obrada en totxo i ciment, que li assegurà una resistència adequada, fet que li ha permès de subsistir fins avui dia.

Quant a les característiques tècniques, hem d'afirmar que aquest refugi presenta una planta en forma de T i disposa de façana i volta interior obrada en ciment i totxo. L'entrada, de dimensions reduïdes, avui en dia obstruïda per un munt de runa i enderrocs, es trobava assegurada per una doble volta de mig punt o semicircular, que li conferia una extremada resistència als impactes dels projectils enemics.

A la singularitat constructiva del refugi, hi hem de sumar la presència d'un element de gran rellevància històrica, una placa realitzada en ciment, mutilada parcialment per l'acció bèl·lica, on hi apareix una inscripció que testimonia la unitat i la data en què es va construir aquesta obra: "Batallón de Puentes / A 25-7-38".

Finalment, profito per recomanar i esperonar les autoritats competents del consistori municipal de Ginestar, el Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre i institucions culturals de caire provincial i nacional sobre la idoneïtat d'impulsar les tasques convenients per inventariar, dignificar, patrimonialitzar i museïtzar aquest conjunt històric i alhora inserir-lo en una ruta d'àmbit comarcal que mostri els fets esdevinguts al voltant de l'acció dels pontoners republicans, la qual cosa ajudaria al desenvolupament cultural, turístic i també econòmic de les nostres terres.

"A LA SINGULARITAT CONSTRUCTIVA DEL REFUGI, HI HEM DE SUMAR LA PRESENCIA D'UN ELEMENT DE GRAN RELLEVÀNCIA HISTÒRICA, UNA PLACA REALITZADA EN CIMENT, MUTILADA PARCIALMENT PER L'ACCIÓ BÈL·LICA, ON HI APAREIX UNA INSCRIPCIÓ QUE TESTIMONIA LA UNITAT I LA DATA EN QUÈ ES VA CONSTRUIR AQUESTA OBRA: «BATALLÓN DE PUENTES / A 25-7-38»."

El pont de fusta i el refugi de Ginestar (25-31 de juliol de 1938)

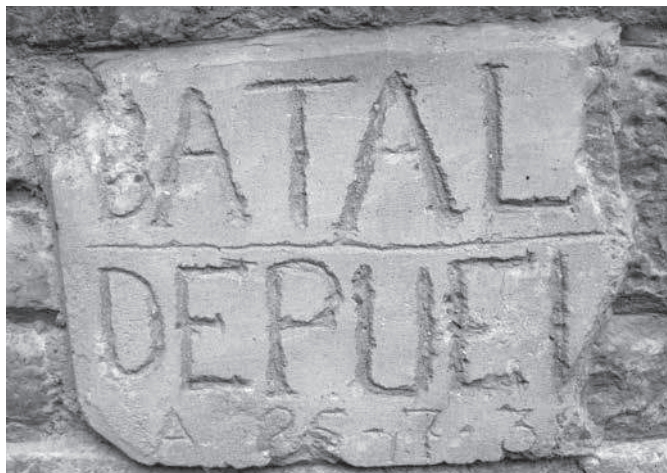
Vista exterior de la façana del refugi de Ginestar amb l'obertura d'accés (col·lecció particular).

Vista interior del refugi amb la volta de totxos i l'arreplec de runa que n'impossibilita l'accés (col·lecció particular).

Detall de la placa situada al costat de la porta d'entrada del refugi (col·lecció particular).

RESULTATS I DISCUSSIONS

Referent als resultats extrets de l'anàlisi històrica d'aquest estudi, podem determinar les premisses que veurem a continuació.

Pel que fa a la qüestió de la idoneïtat del lloc escollit per les autoritats de la Comandància General d'Enginyers de l'Exèrcit de l'Ebre per bastir el pont de fusta per a càrregues pesades, hem d'afirmar que, en efecte, el lloc fixat per a aquesta construcció a l'antic pas de la barca que unia les localitats de Ginestar i Benissanet va resultar un punt encertat, òptim per a la construcció de l'esmentat material.

En relació amb el material tècnic i constructiu d'aquest mitjà de pas, el pont per a càrregues pesades de fusta per a 12 tones de resistència de pes màxim, era l'idoni per ser construït a la llera d'un riu de les característiques hídriques de l'Ebre, i si era l'adient per permetre el pas al material pesat de l'època, hem d'asseverar el següent: aquesta tipologia de material era antiquada, pròpia de les èpoques napoleòniques —en definitiva, del segle XIX—, i per tant, el material era millorable; si utilitzaren aquest material anacrònic fou per la impossibilitat d'aconseguir material modern de pontones de model danès a l'estranger a causa del bloqueig internacional del Pacte de No-Intervenció (Henríquez, 1944: 206). Tanmateix, hauríem de reflexionar en aquest punt, i cercar el perquè del fet que les autoritats republicanes no decidissin produir en llurs indústries de guerra un parc de pontones, el material més adient en resistència i facilitat tècnica de construcció, material reglamentari a l'exèrcit d'abans de la guerra i, per tant, àmpliament conegut per les forces d'enginyers i pontoners. Hem d'esmentar que aquestes indústries saberen produir abundant armament que requereix una construcció més laboriosa que el d'unes simples embarcacions. Aquest fet que sembla irrisori l'hauríem de qualificar de molt rellevant, i clau en el desenvolupament de l'ofensiva de l'Ebre, en facilitar un ràpid trasllat del material pesat de combat a l'altra riba de l'Ebre, fet que no succeí i condemnà aquesta a la detenció i al posterior fracàs de l'exploració de l'èxit inicial. Referent a si aquest material era l'idoni per bastir a l'Ebre, hem d'afirmar que serví per a la finalitat confiada, però que necessitava d'un punt de muntatge adient; característiques, per cert, que el pas de barca Ginestar-Benissanet posseïa. En conclusió, aquest tipus de material hauria esdevingut prescindible si s'hagués disposat d'un parc de pontones modern.

Pel que fa a la capacitat de resistència de pas, hauríem d'esmentar que aquesta era ja limitada pels vehicles que hi havien de transitar: camions carregats, blindats i tancs. Tanmateix, ja hem observat quan el dia 26 de juliol de 1938 el pont de fusta de Ginestar va permetre el pas de 6 tancs T-26, que tenien un pes de 9.400 kg.

Quant a l'actuació de les forces del Batalló de Ponts Pesats número 3, fou encertada a l'hora de facilitar el pas del material pesat durant les primeres jornades de l'ofensiva republicana. Hem de dir que en el cas dels homes de la Tercera Companyia d'aquesta unitat a l'hora de la construcció del pont de fusta de Ginestar-Benissanet aquesta fou encertada i adient, tot permetent el pas de material pesat l'endemà de l'atac republicà el 26 de juliol de 1938, vencent les dificultats d'aplicar la pràctica adquirida en el muntatge del material en el mateix curs de l'Ebre, el treball sota la pressió constant dels bombardeigs aeris enemics i l'acció devastadora de l'artilleria hidràulica.

Referent a la incidència dels elements de destrucció de les forces franquistes: els bombardeigs aeris i l'ús de les riuades provocades per l'obertura de les rescloses dels

embassaments pirinencs fou determinant en assolir la detenció de l'ofensiva republicana. Hem d'afirmar que en les jornades inicials de l'ofensiva republicana de l'Ebre les diverses unitats de l'Exèrcit de l'Aire del general Franco van gaudir d'una enorme superioritat. Realitzen una munió d'incessants missions i efectuaren un bombardeig sistemàtic dels diferents punts de pas. Així, aconseguiren impactar el pont per a càrregues pesades de fusta construït al sector de Ginestar-Benissanet el dia 26 de juliol. Alhora, assetjaren i interferiren en tot moment la tasca constructiva de les forces d'enginyers. Aquesta impetuosa acció aèria franquista fou un dels factors determinants de la paralització de l'ofensiva republicana (Martínez, 1978: 130). Sobre l'acció de l'artilleria hidràulica, aquesta fou més eficaç en llur labor destructiva; així doncs, la primera gran riuada del 26 de juliol va possibilitar la destrucció del primer pont bastit de fusta de Ginestar-Benissanet. En definitiva, podem afirmar que aquestes dues accions impulsades per les forces franquistes foren claus en la detenció de l'ofensiva republicana.

També en l'àmbit dels resultats, és rellevant d'incloure-hi la funció del treball de camp que ha permès la identificació de l'element patrimonial del refugi fruit de l'estudi.

CONCLUSIONS

Breument, les conclusions assolides en aquest estudi han estat les següents:

1. Idoneïtat del lloc de l'antic pas de la barca Ginestar-Benissanet per a instal·lar-hi el pont previst.
2. El pont per a càrregues pesades de fusta de 12 tones va disposar de funcionalitat, però no de versatilitat, ja que el material òptim hauria estat el del pont de pontones.
3. Actuació encertada dels pontoners republicans en la construcció del pont.
4. L'acció sistemàtica de bombardeigs per part de la força aèria franquista, conjuntament amb l'ús de l'artilleria hidràulica, foren les claus determinants de la detenció de l'ofensiva republicana.

BIBLIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS

Arxius

- Arxiu Fotogràfic del Centre d'Història Contemporània de Catalunya, Barcelona
- Archivo General Militar de Ávila
- Archivo Histórico del Ejército del Aire, Villaviciosa de Odón, Madrid

Publicacions

- DIAMANTE, J. (2007): *Mis recuerdos de la Guerra Civil Española*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Secretaría de Estado de Servicios Sociales, Familias y Discapacidad. Instituto de Mayores y Servicios Sociales (Imsero).
- HENRÍQUEZ CAUBÍN, J. (1944): *La batalla del Ebro (Maniobra de una División)*. Mèxic DF: Imprenta Unda y García.
- LÍSTER, E. (1966): *Nuestra Guerra. Aportaciones para una Historia de la Guerra Nacional Revolucionaria del Pueblo Español 1936-1939*. París: Éditions de la Librairie du Globe.

J. Munté

- MARTÍNEZ BANDE, J.M. (1975): *La llegada al mar. Monografías de la Guerra de España*. Número 11. Madrid: Editorial San Martín.
- (1978): *La Batalla del Ebro. Monografías de la Guerra de España*. Número 13. Madrid: Editorial San Martín.
- MATEO MERINO, P. (1986): *Por vuestra libertad y la nuestra. Andanzas y reflexiones de un combatiente republicano (1936-1939)*. Madrid: Editorial Disenso.
- MUNTÉ I MATEU, J. (2015): *La Batalla dels ponts. L'altra Batalla de l'Ebre*. Barcelona: Josep Munté.
- SALAS LARRAZÁBAL, R. (1997): "Del Alfambra al Mediterráneo". *La Guerra Civil Española. La República partida en dos*. Barcelona: Ediciones Folio.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, J.; CLUA MICOLA, P. (2005): *La Batalla de l'Ebre: un riu de sang*. Gandesa: Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre.
- TAGÜEÑA LACORTE, M. (1973): *Testimonio de dos guerras*. Mèxic DF: Ediciones Oasis.
- VERA DE LEITO APARICI, A. (2000): *Defensa antiaérea republicana (1936-1939). Artillería y refugios. Algo de valor*. Requena: Jorge Vera de Leito Aparici.